

VYUŽITIE INTERVENČNÉHO PROGRAMU NA ZNÍŽENIE AGRESIE A PREDISUDKOV U ŽIAKOV ZŠ

Veronika KLAČANSKÁ, Jana UHLÁRIKOVÁ

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF, Nitra, Slovakia

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá analýzou postojov a agresie u žiakov 3. ročníka základnej školy pred a po realizácii intervenčného programu zameraného na multikultúrnu toleranciu. Boli použité výskumné metodiky: Dotazník zameraný na agresivitu u žiakov (Šovčíková, 2016), Bogardova škála sociálneho dištancu (Bogardus, 1925) a intervenčný program zameraný na multikultúrnu toleranciu „Všetci iní, všetci kamaráti“. Výskumnú vzorku tvorilo 33 participantov vo veku od 8-10 rokov, s celkovým počtom 18 dievčat a 15 chlapcov. Zistili sme štatisticky významný rozdiel v predsudkoch po realizácii intervenčného programu u žiakov experimentálnej skupiny. Rovnako štatisticky významný sa preukázal rozdiel v agresivite u žiakov experimentálnej skupiny.

Kľúčové slová: *postoje, predsudky, multikultúrna tolerancia, agresia, intervenčný program*

Title of the study: *USE OF INTERVENTION PROGRAM TO REDUCE AGGRESSION AND PREJUDICE AMONG PUPILS OF PRIMARY SCHOOL*

Abstract: The work deals with the analysis of the attitudes and aggression among pupils of the 3rd year of primary school before and after the implementation of the intervention program focused on multicultural tolerance. The following research methods were applied: Questionnaire focused on aggression in pupils (Šovčíková, 2016), Bogardus Social Distance Scale (Bogardus, 1925) and intervention program focused on multicultural tolerance “All different, all friends”. The research sample consisted of 33 participants aged between 8-10 years, with a total of 18 girls and 15 boys. Based on our results, we demonstrate a statistically significant difference in prejudices after the intervention program in pupils of the experimental group. Equally statistically significant was the difference in aggressiveness among experimental group pupils.

Key words: *attitudes, prejudice, multicultural tolerance, aggression, intervention program*

ÚVOD

Dnešný svet už niekoľko rokov otvára svoje hranice a tak je oveľa jednoduchšie stretávať ľudí odlišných rás, kultúr, či náboženstiev. Svet je oveľa viac premiešaný ako v minulosti, preto sa čoraz viac dostáva do povedomia problematika predsudkov. Tie zďaleka nie sú len problémom dospelých. Naopak, predsudky je možné spozorovať už u detí útleho veku (Allport, 2004; Bergen, 2001; Nesdale et al., 2005; Augoustinos, Rosewarne, 2001). Pozitívnou správou je, že v nízkom veku, kedy sú formované prevažne zvonka, z prostredia, v ktorom deti vyrastajú, je jednoduchšie na predsudky pôsobiť, a je tak možné ich časom znižovať (Allport, 2004, Baron, 2015). Allport (2004) hovorí o tzv. kontaktnej hypotéze, ktorá hovorí, že predsudky je možné znížiť priamym kontaktom medzi osobami rozličných skupín. Predsudky sú stierané kontaktom efektívnejšie, ak je človek v týchto postojoch podporovaný autoritou, ktorá zastáva rovnaký akceptujúci postoj, či komunitou, s ktorou má vytvorený vzťah a spoločné ciele. Tieto zistenia podporili neskôr aj ďalší autori, ktorí skúmali kontaktnú hypotézu u detí v školskom kontexte (Pettigrew, Tropp, 2006; Tropp, Prenovost, 2008). Nie vždy je však možné, aby deti prišli do kontaktu s príslušníkom inej menšiny. Autori Crisp a Turner (2009) na základe kontaktnej hypotézy vypracovali koncept tzv. predstaveného kontaktu. Predstavený medziskupinový kontakt je stratégiou nepriameho kontaktu na podporu tolerancie, elimináciu predsudkov a podporu pozitívnejších vzťahov medzi odlišnými skupinami. Môže presvedčiť

dieťa, aby neskôr v budúcnosti vyhľadával a využíval príležitosti stretávať sa s ľuďmi iných skupín a zlepšil tak budúci priamy kontakt tým, že dieťa (neskôr dospelý) bude pripravený na interakcie a bude ich vnímať s pozitívnou a otvorenou myslou (Miles, Crisp, 2014). Johnson a Aboud (2017) skúmali predsudky u detí a zistili, že už len čítanie príbehov, ktoré majú pozitívny náboj voči ľuďom iných skupín a vyskytujú sa v nich pozitívne medzirasové vzťahy, podporujú deti, aby prehodnotili svoje vytvorené predsudky voči iným skupinám. Levy et al. (2009) uvádzajú, že je veľmi užitočné implementovať multikultúrnu výchovu pre poskytovanie hoci sprostredkovaných informácií o iných kultúrach, ich bohatstve a skúsenostiach. Rovnako je užitočné produkovať ďalšie protirasistické programy a zdôrazňovať v nich deťom stálu prítomnosť rasizmu a to, že je stále problémom našej spoločnosti. Uvádza tiež, že k eliminácii predsudkov môže pomôcť integrácia intervenčných programov na podporu tolerancie do bežných vyučovacích hodín a rovnako spolupráca psychológ-učiteľ-rodíč (Levy et al., 2009). Cieľom predkladaného príspevku je teda sledovanie zmeny agresie či predsudkov po realizácii intervenčného programu.

METÓDY

Výskumná vzorka

Našu výskumnú vzorku tvorili žiaci dvoch tried 3. ročníka ZŠ v Nitrianskom kraji. Výskumu sa zúčastnila jedna trieda ako experimentálna skupina a jedna trieda ako kontrolná skupina. Výskumnú vzorku tvorilo n (33) participantov, v experimentálnej skupine bolo n (17) participantov, z toho 9 dievčat a 8 chlapcov od 8-10 rokov. Priemerný vek experimentálnej skupiny bol $M = 8,82$ roka ($SD = 0,53$). Kontrolnej skupiny sa zúčastnilo n (16) participantov, 7 chlapcov a 9 dievčat od 8-9 rokov. Priemerný vek kontrolnej skupiny bol $M = 8,75$ roka ($SD = 0,45$). Pred začatím výskumu sme rodičov žiakov informovali prostredníctvom informovaných súhlasov a požiadali ich o súhlas s realizáciou intervenčného programu.

Výskumné metodiky

Dotazník zameraný na agresivitu u žiakov (Šovčíková, 2016)- V originálnej verzii dotazníka žiaci hodnotia pomocou posudzovacej škály to, aký častý je výskyt jednotlivých konkrétnych prejavov agresívneho správania u spolužiakov. Dotazník sme upravili pre naše účely tak, že sme jednotlivé položky prepísali do subjektívneho znenia, vzťahnutého k svojim vlastným agresívnym prejavom. „Nadávať druhým spolužiakom“ sme upravili na „Nadávam druhým spolužiakom“. Škála je tvorená 49 položkami, ktoré sú rozdelené do 7 oblastí. Položky v dotazníku tvoria oznamovacie vety, ktoré sú posudzované na 4-bodovej Likertovej škále od 3 (často), cez 2 (občas), 1 (zriedka) až po 0 (nikdy).

Bogardova škála sociálneho dištancu (Bogardus, 1925)- Metóda sa zameriava na postoje voči rôznym vybraným skupinám, v našom prípade to boli Černosi, Aziati a Rómovia. V originálnom znení škála obsahuje celkovo 7 stupňov. Na základe veku našej výskumnej vzorky sme sa rozhodli upraviť škálu, aby boli jednotlivé položky pre deti zrozumiteľnejšie a jednoduchšie. Zredukovali sme škálu na 5 stupňov a prispôbili položky školskému kontextu. Túto škálu sme podrobili predvýskumu, aby sme zistili nakoľko deti položkám rozumejú. Škála je jednodimenzionálna a kumulatívna, čo znamená, že jednotlivé položky sú odstupňované- teda od najmenej miery predsudkov po najvyššiu, pričom sa bodujú negatívne odpovede. V originálnej verzii je teda možné dosiahnuť maximálny počet 28, čo je najvyššia možná miera predsudkov k danej skupine. V našom prípade bol maximálny počet 15 bodov ($1+2+3+4+5=15$).

Intervenčný program „Všetci iní, všetci kamaráti“ - Intervenčný program „Všetci iní, všetci kamaráti“, ktorý sme vytvorili na základe programu Cesta k tolerancii (Matula, Čulíková - Surová, 2006), Výchova k tolerancii hrou (Ondrušek a kol., 2007) a Multikultúrne tolerantná škola. Rozvoj tolerancie žiakov k migrantom v školskom vzdelávacom programe (Gajdošová, 2007). Program je zameraný na toleranciu voči odlišným rasám, voči predsudkom a rasizmu.

Cieľom nášho programu bolo tiež poznať iné kultúry, rozvíjať u detí schopnosť prezentovať bohatstvo vlastnej krajiny, teda podporiť „národné sebavedomie“. Ďalej rozvíjať empatiu pre odlišné vnímanie sveta a získať toleranciu voči odlišným národnostiam a kultúram. Tiež sa zameriaval všeobecne na spoluprácu s inými a snažil sa podporiť a rozvíjať komunikáciu v medziľudských vzťahoch medzi deťmi aj s inými kultúrami. Program je rozdelený do piatich blokov, 1. BLOK „Spoznaj cudzie“ 2. BLOK – „Ukáž svoje“ 3. BLOK – „Pochop cudzie“ 4. BLOK- „Toleruj cudzie“ 5. BLOK- „Buď kamarát“. Intervenčný program prebiehal od januára do marca raz do týždňa (1x 45minút), pričom sled stretnutí nám jedenkrát narušili chrípkové a následne jarne prázdniny. Z tohto dôvodu nám bolo umožnené posledný týždeň realizovať stretnutie dvakrát do týždňa. Celkom sme s deťmi absolvovali 8 stretnutí, pričom na prvom stretnutí sme administrovali oba dotazníky, pre zistenie stavu v triede pred realizáciou intervenčného programu. Rovnako sme administrovali oba dotazníky aj na poslednom stretnutí, v oboch prípadoch sme účastníkov ubezpečili o anonymite údajov.

VÝSLEDKY

K spracovaniu výsledkov sme použili SPSS 19. Deskriptívne údaje (priemer, smerodajná odchýlka, minimum, maximum, šikmosť a strmosť) sledovaných premenných sú uvedené v Tabuľke 1 a 2.

Tabuľka 1 Deskriptívna analýza pre experimentálnu skupinu

	n	M1	SD1	M2	SD2	šikmosť	strmosť
Predsudky Černoch	17	8,35	4,27	6,47	6,00	0,12	0,08
Predsudky Aziat	17	9,41	4,57	6,65	6,07	-0,71	1,05
Predsudky Róm	17	14,23	2,33	11,64	4,74	0,44	0,79
Celkové predsudky	17	32,00	8,38	24,76	14,89	-0,69	1,61
Celková agresivita	17	13,12	8,71	5,76	5,24	0,77	1,02

Legenda: n- počet participantov, M1- priemerné skóre pred realizáciou programu, SD1- štandardná odchýlka pred realizáciou programu, M2- priemerné skóre po realizácii programu, SD2- štandardná odchýlka po realizácii programu, šikmosť- ukazovateľ tvaru distribúcie, strmosť- ukazovateľ tvaru distribúcie

Tabuľka 2 Deskriptívna analýza pre kontrolnú skupinu

	n	M1	SD1	M2	SD2	šikmosť	strmosť
Predsudky Černoch	16	5,81	5,65	5,68	5,76	4,00	16,00
Predsudky Aziat	16	3,25	4,14	2,56	3,89	2,21	3,84
Predsudky Róm	16	10,56	6,22	10,19	6,49	3,03	9,09
Celkové predsudky	16	19,63	13,22	18,44	12,98	1,65	1,06
Celková agresivita	16	16,75	9,85	15,13	9,69	-0,05	-0,95

Legenda: n- počet participantov, M1- priemerné skóre pred realizáciou programu, SD1- štandardná odchýlka pred realizáciou programu, M2- priemerné skóre po realizácii programu, SD2- štandardná odchýlka po realizácii programu, šikmosť- ukazovateľ tvaru distribúcie, strmosť- ukazovateľ tvaru distribúcie

Na zisťovanie rozdielov v predsudkoch sme vo všetkých 3 dimenziách použili neparametrickú verziu Wilcoxonov párový test. Výsledky rozdielov medzi prvým a druhým meraním sú uvedené v Tabuľke 3. Na základe výsledkov konštatujeme, že existuje štatisticky významný rozdiel ($p < 0,05$) v predsudkoch a agresii pred a po realizácii intervenčného programu u žiakov, v zmysle nižších hodnôt po realizácii programu. Zistili sme však, že neexistuje štatisticky významný rozdiel v predsudkoch voči Černochoom ($p < 0,05$) Aziatom ($p < 0,05$) a Rómom ($p < 0,05$) u žiakov ES pred a po realizovaní intervenčného programu. Konštatujeme, že napriek tomu, že priemerné hodnoty v predsudkoch voči Černochoom ($M_1=8,35$; $M_2=6,47$), Aziatom ($M_1=9,41$; $M_2=6,65$) aj Rómom ($M_1=14,23$; $M_2= 11,64$) sa po realizácii programu znížili, rozdiely neboli signifikantné.

Tabuľka 3 Rozdiel v predsudkoch a agresii pred a po realizovaní intervenčného programu v experimentálnej skupine

	n	M1	SD1	M2	SD2	Z	p	rm
predsudky	17	32,00	8,38	24,76	14,89	-2, 19	0,03	0,23
Predsudky voči Černochoom	17	8,35	4,27	6,47	6,00	-1,14	0,26	0,08
Predsudky voči Aziatom	17	9,41	4,57	6,65	6,07	-1, 96	0,05	0,19
Predsudky voči Rómom	17	14,23	2,33	11,64	4,74	-1, 61	0,10	0,14
Agresia	17	13,12	8,71	5,76	5,24	-2,80	0,005	0,33

Legenda: n- počet participantov, M1-priemerné skóre pred realizáciou programu, SD1-štandardná odchýlka pred realizáciou programu, M2- priemerné skóre po realizácii programu, SD2-štandardná odchýlka po realizácii programu, Z- hodnota Wilcoxonovho párového testu,, p- hodnota dosiahnutej signifikancie, rm- korelačná miera

DISKUSIA

Predsudky sú súčasťou ľudských životov od nepamäti. V dnešnej dobe globalizácie a otvorených hraníc, kedy je možnosť denne sa stretávať s ľuďmi z inej krajiny, odlišnej rasy, kultúry sa predsudky čoraz viac „ozývajú“ a znepríjemňujú život nám, či tým, voči komu naše predsudky smerujeme. A tento problém sa zďaleka netýka len dospelých. Ako sa snažili dokázať mnohé výskumy (Allport, 2004; Bergen, 2001; Nesdale et al.; 2005; Augoustinos, Rosewarne, 2001) predsudky sú súčasťou života detí a škola, ako prostredie, kde trávia mnoho času, je faktorom, ktorý tieto predsudky vie podporiť, alebo naopak eliminovať. Hľadať spôsob eliminácie predsudkov v školskom prostredí sme sa snažili aj pomocou intervenčného programu v rámci nášho výskumu. Predpokladali sme, že nastane rozdiel v predsudkoch u žiakov po absolvovaní intervenčného programu, čo sa nám aj potvrdilo a zistili sme štatisticky významný rozdiel medzi prvým a druhým meraním. Naše výsledky sú v súlade najmä s výskumom Milesovej a Crispa (2014) ktorí vychádzali z predstavovaného kontaktu. Uvedení autori konštatujú, že aj predstava vzťahu alebo kontaktu s odlišnou skupinou môže znížiť predsudky voči ľuďom iných skupín a zvýšiť toleranciu. Zistili tiež, že stratégia predstavovaného kontaktu je omnoho účinnejšia u detí ako u dospelých ľudí. Autori (Miles, Crisp, 2014; Crisp, Turner, 2009) konštatujú veľké benefity predstavovaného kontaktu v budúcom možnom priamom kontakte. Tvrdia, že predstavovaný kontakt môže nie len znížiť predsudky, ale presvedčiť človeka, aby v budúcnosti viac vyhľadával a využíval rôzne príležitosti stretnúť sa s ľuďmi odlišných skupín a zlepšiť tak už priamy kontakt tým, že ľudia budú viac informovaní aj emočne pripravení na interakcie a budú ľudí odlišných skupín vnímať s pozitívnou a otvorenou myslou.

V rámci predsudkov sme sa zamerali aj na preskúmanie rozdielov v predsudkoch po realizácii intervenčného programu u žiakov voči jednotlivým vybraným skupinám. Konkrétne išlo o Černochoov, Aziatov a Rómov. Vo všetkých prípadoch sa nám nepotvrdil štatisticky významný rozdiel, napriek tomu, že priemerné hodnoty poklesli po realizácii programu u všetkých vybraných skupín. V rámci nášho výskumu sme pomocou pozorovania postrehli v

priebehu realizácie taktiež mierne zmeny v názoroch na odlišnosti. Deti sa k odlišným znakom rôznych rás vyjadrovali citlivejšie a pozitívnejšie, neskôr vedeli poukázať na odlišnosti, ktoré sa im páčia, dokonca by niektorí radi nejakú odlišnosť mali. Hoci premenné ako empatia či triedna klíma neboli predmetom nášho skúmania, rovnako sme pri pozorovaní postrehli mierne zmeny v správaní sa detí medzi sebou. Deti boli komunikatívnejšie, otvorenejšie, viac diskutovali o svojich pocitoch aj pocitoch spolužiakov

Okrem predsudkov sme v našej práci skúmali aj zmenu v agresivite po realizácii intervenčného programu. Zistili sme, že existuje rozdiel v agresii po absolvovaní intervenčného programu. Naše výsledky sú tak v súlade s dlhodobým programom Druhý krok, ktorý je úspešný v riešení problematiky tolerancie, agresivity, násilia a šikany na školách. Systematicky a dlhodobo pracuje tento program so skupinou a vykazuje veľmi dobré výsledky. Úspešnosť tkvie aj v realizovaní programu u detí mladšieho školského veku, teda na 1. stupni základnej školy, teda započína prevenciu a intervenciu v problematike tolerancie a agresivity v ranom detskom veku, kedy sú postoje detí najtvárnejšie (Gajdošová, Herényiová, Valihorová, 2010). Podobné výsledky sme zaznamenali v našom výskume. Nielen, že sme zaznamenali štatisticky významný rozdiel v agresivite v ES po realizácii intervenčného programu, ale týmto výsledkom nasvedčovala aj atmosféra školskej triedy v priebehu realizácie programu. Všimli sme si prejavov detí, neverbálnu komunikáciu, aj vyjadrenia v diskusiách. Spočiatku boli deti nie veľmi disciplinované. Nedokázali sa koncentrovať a len veľmi ťažko spolupracovali. Po veľmi krátkom čase sa však deti začali so záujmom zapájať do aktivít nášho programu, neskákali si do reči a tešili sa na ďalšie stretnutia. Počas posledného stretnutia boli ochotné diskutovať o aktivitách predošlých stretnutí, vedeli asertívne a slušne vyjadriť, čo sa im páčilo, nepáčilo. Na konci programu sme badali medzi deťmi len minimálne verbálne, či fyzické agresívne prejavy. Hoci predmetom nášho výskumu nebolo skúmať triednu klímu, pocitovo sa nám javila atmosféra v triede oveľa príjemnejšia, deti boli viac uvoľnené, neboli napäté ako na začiatku stretnutí. To však mohlo byť aj výsledkom toho, že už nemali strach z neznámeho a vedeli, čo sa bude diať. Obzvlášť príjemnou skúsenosťou boli vyjadrenia detí, že im je ľúto, že program končí a nebudeme v stretnutiach pokračovať.

LIMITY A ODPORÚČANIA DO ĎALŠIEHO VÝSKUMU

Ako hlavný kľúčový limit vnímame dĺžku nášho intervenčného programu vzhľadom na premenné, ktoré sme skúmali. Uvedomujeme si, že pôsobiť na predsudky a rovnako aj na agresivitu s úspešným záverom je veľmi dlhý a náročný proces a 2 mesiace považujeme za nedostatočný čas intervencie, hoci sa nám rozdiely vo výsledkoch preukázali (Průcha, 2006). Zvyšovanie tolerancie a naopak znižovanie agresívnych prejavov pokladáme za dôležitý úkon, ktorý môže priaznivo ovplyvniť výchovno-vzdelávací proces a zlepšiť tak školské prostredie, školskú klímu, preto je nutné venovať mu stálu pozornosť počas celého roka. S tým súvisí odporúčanie, zaviesť viac intervenčných programov, zameraných na toleranciu a elimináciu agresívnych prejavov do vyučovacieho procesu. Popríklad zaviesť vo viacerých školách multikultúrnu výchovu ako predmet alebo sa aspoň venovať otázkam tolerancie na hodinách s podobným vyučujúcim obsahom. Tieto odporúčania uvádzame aj na základe výskumu autorov Levy, Rosenthal a Herrera-Alcazar (2009), ktorí apelujú na častejšie diskusie o rasovej tolerancii v rámci školského prostredia, aj kvôli preukázateľným zmenám v správaní detí a školským výsledkom.

Ako ďalší limit vnímame dĺžku našich meracích nástrojov vzhľadom na vek našich respondentov. Oba dotazníky obsahovali dokopy 69 položiek, čo bolo pre 8-10 ročné deti náročné vnímať. Sami respondenti uvádzali, že dotazníky sú príliš dlhé, čo mohlo ovplyvniť ich odpovede. Na základe týchto skutočností by sme odporúčali výskum obohatiť o kvalitatívne metódy, ktoré by mohli priniesť presnejšie výsledky a mohla by sa rovnako eliminovať neochota vyplňať dotazníky dvakrát.

Ako limit tiež vnímame prerušenie kontinuálneho priebehu realizácie programu chrípkovými prázdninami, ktoré trvali dva týždne a následnými jarnými prázdninami, ktoré trvali týždeň. V priebehu troch týždňov, kedy bol intervenčný program prerušený, mohli na deti pôsobiť iné intervenujúce premenné, postrehli sme, že deti sa po príchode späť vyjadrovali v diskusiách podobne, ako pred začatím realizácie. Na základe týchto skutočností sme postrehli, ako výrazne vplyva rodinné, či iné prostredie mimo školy na detské postoje. Rovnako sme si museli s deťmi zopakovať, čomu sme sa venovali, čo znova narušilo časové kontinuum.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ALLPORT, G. W. (2004). *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004. ISBN 80-7260-125-3.
- AUGOUSTINOS, M., ROSEWARNE, D. L. (2001). Stereotype knowledge and prejudice in children. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 143–156.
<http://dx.doi.org/10.1348/026151001165912>
- BARON, A. S. (2015). Constraints on the development of implicit intergroup attitudes. *Child Development Perspectives*, 0, 1–5
- BERGEN Jr., T. J. (2001). The Development of Prejudice *Children Education*, 122 (1), 154.
- BOGARDUS, E. S. (1925). „Measuring Social Distances“. *Journal of Applied Sociology* 9: 299–308.
- CRISP, R. J., TURNER R. N. (2009). Can imagined interactions produce positive perceptions? Reducing prejudice through simulated social contact. *American Psychologist*, 64, 231–240. doi:10.1037/a0014718
- GAJDOŠOVÁ, E. a kol. (2007). *Multikultúrne tolerantná škola. Rozvoj tolerancie žiakov k migrantom v školskom vzdelávacom programe*. Bratislava: Stimul, 2007. 68
- GAJDOŠOVÁ, E., HERÉNYIOVÁ, G., VALIHOROVÁ, M. (2010). *Školská psychológia*. Bratislava: Stimul, 2010. 208 s. ISBN 978-80-89236-81-7.
- JOHNSON, P.J., ABOUD, F.E. (2017). Quarterly Evaluation of an intervention using cross-race friend storybooks to reduce prejudice among majority race young children. McGill University, Canada. *Early Childhood Research Quarterly* 40 (2017) 110–122
- LEVY, S.R., ROSENTHAL, L., HERRERA-ALCAZAR, A. (2009). Racial and Ethnic Prejudice among Children. In J. Chin, ed. *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. 1st ed. Greenwood Press. pp.37-47.
- MATULA, Š., SUROVÁ-ČULÍKOVÁ, A. (2006). *Cesta k tolerancii*. Metodicko-pedagogické centrum, Bratislava, 2006, I. vydanie, 100 strán, 5 kapitol, ISBN 80-8052-277-4
- MILES, E., CRISP, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *GPIR*, 17, 3-26.
- NESDALE, D., DURKIN, K., MAASS, A., & GRIFFITHS, J. (2005). Threat, Group Identification, and Children's Ethnic Prejudice. *Social Development*, 14(2), 189-205. 71
- ONDRUŠEK D., POTOČKOVÁ D., HIPŠ J. (2007). *Výchova k tolerancii hrou*, 2007: PDCS, o. z., Partners for Democratic Change Slovakia, ISBN: 978-80-969431-5-9
- PETTIGREW, T. F., TROPP, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *JPSP*, 90, 751-783.
- PRŮCHA, J. (2006). *Multikulturní výchova: příručka (nejen) pro učitele*. Praha: Triton, 2006. *První pomoc pro pedagogy*. ISBN 8072548662.
- ŠOVČÍKOVÁ, I. (2016). *Prejavy agresívneho správania u detí mladšieho školského veku*. bakalárska práca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Katedra elementárnej a predškolskej pedagogiky. 2016. 58s.
- TROPP, L. R., PRENOVOST, M. A. (2008). The role of intergroup contact in predicting children's interethnic attitudes: Evidence from meta-analytic and field studies. In S. R. LEVY,

F., KILLEN, M . (2008). *Intergroup attitudes and relations in childhood through adulthood* (pp. 684–720). New York: Oxford University Press.